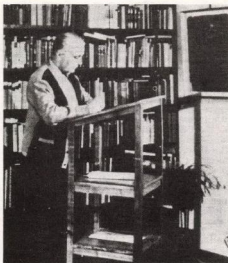

Végzetes játékok...

(Gondolatok
Illés Endre színházáról)

1968 ősen besurrantam a Feneketlen-
partján álló vendéglőbe, amely aznap estére
„Irodalmi szalonná” lépett elő.

Illés Endre szerzői estjét tartották. Az esti
színházi próbáról kévsé érkezem, így hátul a
ruháimnál maradtam. A kockakörnyöri do-
gobon az erkélyleüleletet játszották. Shakes-
peare Júlíája és Rómeója suttogott a páras
és forró veronai éjszakában, a dobogó ezélen
pedig az író-narrátor kommentálta a szerelmi
párbeszédet. Az első pillanatan magával ra-
gadtok a játék. Azóta ebben a jelenetben
„játszotam” Rómeó szerepét, meg az íróét is,
de azon az éjszai este fogott meg a fanyar,
szikrázó analízis.

Valaki egy fél széknyi ülőhelyre invítá-
lt, onnan figyelve tovább a novellákat, esz-
széket, darabjegyzeteket és halligantam az író-
t, aki a szerzői estek szokása szerint beszélt az
életéről, felvolasztott műveiből és válaszoltgatott
a — néha bizony meglehetősen bugyuta —
kérdésekre.

Akkor még keveset tudtam róla! A Trisztán-
t láttam (ígaz, kétszer is), néhány novellá-
tát olvastam, a Stendhált: arcát, alakját azo-
ban bármilyen farcska, addig még fényképek
sem láttam.

Hogy hű legyek az igazsághoz, nem vélet-
lenül eszembe jutott az irodalmi est. Aznap
tették ki a próbatáblára következő bemutató-
műsor szereposztását, amelyben én is főhelyre
kerültem. Kíváncsi lettem az íróra, aki most-
antól kezdve — akár akarom, akár nem —
beköltözik az életembe, az ő nyelvén fogok
beszélni, aki meghatározza hangulataimat és
akinek egy Beatezky Ádám nevű figurájába
életem kell belehelnem.

Az est után, a tenyérnyi dobogó tövében
szorítottunk először kezét, itt kezdődött
„együttműködésünk” és a botcsinálta irodalmi
szalonból indult egy barátság, amelytől mér-
hetetlen sokat kaptam, amelyből mindig me-
rítetek és amely az évek múlásával egyre
mélyebb, egyre erősebb.

Az arcom magántulajdon! — Idézi egy be-
szélgésében Martin du Gard mondatát Ilés
Endre. Mintha egy csipetnyi nosztalgia is
éreztem az idézet. Az írónak csak a drámáiban,
leírta szavaiban feloldódva szabad meg-
jelenni az olvasók előtt. Lehet, hogy így van!
Ki tudja? Ilés Endre azonban olvas az arcok-
ban. A fájdalom grimaszok, figyelo arcok,
hiányzó nevetőizmok foglalkoztatták már —
írónak készülő — medikus korában is. Játé-
kában, novelláiban, drámáiban öntöz szere-
pét szentel egy-egy feszült pillanathoz a kifűl-
dő felkiáltásnak, főnyemes megmúszói mo-
solyának, hátor, kihívó tekintetnek, elgyötört,
megtört arcnak.

Két kötet fekszik előttem: *Ilés Endre szin-
háza*. A borítokon egy-egy fénykép, közöttük
nagyon év. Szeretem a fényképeket, amelyek
némesek színre, sem az exponálás pillana-
tában, sem utólag. Sokat eláruznak az ember-
ről. A borító két fényképe dobóbetótesen azo-
nos. Az első képnep ezt a címet adhatná: *Fiatal író, első bemutatója után megköszöni a
tápost a Nemzeti Színház vastűgűnyője előtt.*

Ha azonban elfedem az ünnepeles hangula-
tot, a vastűgűnyőt, a frakkot és csak a fiatal
ember arcát nézem, bizony nem látok páras
szemeket, szemérmes meghatódást; ez az arc
figyel. Feszültem és kutatóm! A másik kép cí-
me ez lehetne: *Unnepeit író kötetekkel, sikere-
s bemutatókkal maga mögött, írópultjánál
alkotás közben*. Ha ezen a képen is letakarom
a környezetet, az írópultot, a könyvtárat, ak-
kor ismét egy figyelo arc marad.

Talán kissé hajánál fogva előragasztott öt-
let a két fénykép egybevetése, mégis valami
fontosat mond el az emberből a két azonos
képről, amelyet negyven év vázlatát el egy-
másólól. Egy-egy ezernyi apró megfigyelés,
pontosságra való törekvés, emberek, helyze-
tek, korok kíméletlen megmutatása, érzésem
szerint ez az alapja, és a lényege Ilés Endre
minden műfajának.

A kötetek drámaid közül ötöt játszottam és
ezeken kívül majdnem valamennyire emlé-
kűz. Részleteket adtunk elő belőlük a televí-
zióban, rádióban, pódiumon, nagy ritkán szer-
zői esztéken, mikroszkóp alatt vizsgáltuk őket
a főszólam, és egyikük-másikkul későbből
néznek fel. Nem tudok, nem is akarok okos-
kodni rájuk. Sokat kínlódtam velük, nem ad-
ták meg könnyen magukat, ismertem őket,
szerettem őket. Jó újra találkozni velük és jól-
éles olvasgatni az ajánló sorokat, amelyekből
néhány szót (előjáróban) ide másolok:
„... Péternek, aki végigcsinálta velem e
könyv felet...”

A Törtétek olvasópróbáján körülbélte a ta-
nászsasztal, főhelyen az író és a rendező. Azt
hiszem, erre az első találkozásra a legnyitot-
tabb, legúszább minden színezet. Miközben a
szerepeket mérlekedjük (melyik hány oldal,
hány jelenet, hány monológ, hány kosztüm...)
közben mégis igazán, csak a darabja figye-
lünk. Sőt minden dolog az olvasópróbán. Ha
egy-egy rendező jól olvassa fel a darabot,
egy olvassa, ahogy megálmodta, ahogy a fő
motívumot hallani szeretné, nagy részt vég-
zett el a munkájából. Az olvasóóraba végén,
az asztaltól felálló színezetek arca minden el-
árul. Ha egy figyelo kamera közelbe hozná
ezeket az arcokat, gyakran bizony érdekes,
meghökéltető és főnyemes megfontolandó köv-
ezetekesek lehetne levonni.

A Törtéteknek sikereszűg olvasópróbája
volt. Talán három generáció túl a hatalmas
asztal körül, de a szikrázó történet lebil-
cselt mindannyiunkat. Valami zavar mégis
tűkrőlözhető az arcokon, mert az író, a
feloldozás után, kölcsönös fények és felszű-
s udvariaskodás helyett, feloldozta a játék
színeinek körülmenyét.

Egy lejtű kor rajzolódtott ki az „életrajz”
képeiből, a második világháború előtti évek.
Nem mintha az asztal körül ülők közül bárki

is azt gondolta volna, hogy a telefonlehal-
lások, feljelentések, hazugságok, besűgások
akármilyen korhoz is kötődének, mégis le-
esett állal tapasztaltam, hogy ez a világ, a
még áll történelmi évek; a bankárak, dzsentri-
k, hivatalnok-urak világa, viselkedése, eti-
kette, stílusa (amelyet Ajlay Andor olyan
mesterien „hozott”) számomra és mintha egész
nemzedékem számára, messzebb lenne és ho-
mályosabban látható, mint a Mohács előtti
társadalom, vagy akár a merániak szokásai,
vagy az angolok földrajzilag szánté betajtha-
talan, Shakespeare mestertől ismert rózsái-
nál harca.

Ennek a játéknak a hatására született meg
egyik vészpartám is. Ez a hivatás — mer-
jem-e leírni — néha közel áll a vedűgyűvés-
séghez. Minden lehetetlen alak is valamilyen
belső rend szerint cselekszik. Minden figurá-
nak saját igazsága van és ezt az igazságot
teljes erőnkkel, az utolsó pillanatiig vállalni
kell. Sőt körümszánkátáig harcolni kell ha-
mis igazságokért is. Azonosulni kell néha a
bűnnel is. Veszélyes játék ez! Hányszor ke-
rültem később egy-egy ilyen vesztéses játék
miatt legjobb szándékkal is a „vadtoltak pa-
djára”, kinos, szinte kimagyarázhatatlan helye-
zetekbe, vagy most példának csak az Impos-
torok című film hándavezérért vagy Jágo
zárlatosomat említesem!

Mi mindennel mérgezheti magát az ember?
Gondolatok, igazolozzerken, italon, dohá-
nyon kívül. Ilyesmirtől beszélgettünk egyszer
késő estészkánál a Mátyóki úton. Egyáltalán el-
képzelhető-e, hogy valakinek a munkájához,
az álmaizhoz, az életéhez mégkerke legyen
szüksége! Érezhetően olyan témához értünk,
amely Ilés Endrét nagyon is érdekelte. Bizo-
nyító példát sok helyről merítette. Szigorító-
szo evéitől a mai hétköznapokig. Íróként
szüksége volt a feszűltségnek, az igaz-
ságnak, mert morfinistának a morfiama. Akkor már
ismertem az „O-mérgelt”, a diszonzanciát, a
véretlanságot, az aszimmetriát, tudtam, hogy
ezeket kedveli, ezeket keresi ipodolomban, ze-
nében, építészeten, színházban egyaránt. Vá-
ratlanul aztán egy lemez került a korongra,
amelyet akkor hozott Brazíliaiból és felcsen-
dült egy háborzongatóan gyönyörű néger
mise.

Amint hazéertem, leemeltem a polcra a
Méreg című drámát. Az utolsó jelenetet lapoz-
tam föl, beolvastam és mintha az esti gon-
dolator folytatódtott volna. László, a zene-
szegő ugyanúgy beszélt, mint írta ma este,
pedig a két mondat között kis hűján negyven
év telt el. Ő is „elmondta”, hogy vágyik a
diszarmóniára, szüksége van a feszűltségre,
a bizonytalan feltétekyeségre, az állandó küz-
delemre a világgal és saját magával. Ennélkü
nem lehet émi, nem lehet dolgozni, meghalni
is csak így, lobogva szabadna?

Közűnk vajon hányan vannak az utcán
gesztűkűlölő, magukban beszélők, morgók, mo-

tyogók, akik csak a lépcsőháza tudnak keményen, szellemen visszavágni, akik hazaviszik és otthon zúdítták ki magukból a sérelmeiket, a keserűségüket. Akik rázódtak a megálátottságra, megnyitották a sárkányt, mint az itáliai „Festett egék” hőse, és markotálják magát. A kiközött időt csak képzeltében tolja helyére, gondolatban torolja meg a aérleket és ehhez még filozófiát is gyárt magának. Szűcs Ádám megrögzött ébren álmódó, egyre mélyebbre merül a vesztésé, könnyözöttetésé való lépcsőházi életformába. — Hát én élek, meg az egék, mint az itáliai kezdetlen és noha ismerem sok írodalmi sz. s fájalom, néhány valóságos — sorstársát, mégis ez a mondat összeszorította a gyoromat, valahányszor kimondtam.

Hídeg, szorongással teli, számomra idegen világba, zavaros fejű „kortársaim” közé csapom meg Szűcs Ádámmal. Hogy maradj a játékban is ridog volt, sehogyan emésztet, sehol semmi védelem. Vastraverzék, plexifala, fémlapok. Étes, híges, sarkos, otromba bútorokba ütököttni állandón. Segítő élelyanyagom sem volt! Szűcs Ádám a szmók, a realitás, a gépek mérnöke, mégis éppen a valószólgozó nincs szeme, a való éléhez nincs köze. Hátréjták az írólyt egy színházi este végén csupán néhány perccel adni arra, hogy az új élet reményét, egy sorstordulót hitesszen tegyen. Ádám oldalmi monológjával a hissen ugyanynyi gyórtódem, mint egész addigi életével. Fontos volt számomra az elhatározása, bátorsága a nagy lépéshez. Fontos volt, hogy ne egy előadás formájában legyen a végő monológ, hanem mintha együtt gondolkodnák, együtt keresnék a kiutat a végül, ha akadová, ha nehezen is, de mintha együtt mondanék ki az egyszerű szavakat: — „Meg kell találnom önmagamot, a valóságot, hiszen élek, vagyok... és élni akarok”.

Ez a nehéz valódság nekem már egy másfajta, új úton induló életet jelentett.

•

Izgalmas felvezetés volt számomra a novella, mint pódiumműfaj. Egy-egy bemutatóra készlőbe, ha tehetem, valahogy úgy igazolom lézas napjaimat, hogy léközzelebb maradjak ahhoz a világhoz, amelyet megjelenteni készülünk. A „Festett egék” próbái adni ismerkedtem meg Ilés Endre novelláival. Szorogótól emberekre volt szükségem. Egyre nagyobb izgalommal ástam lejtető a drámi történetekbe, fojtogató, megzóró helyzetekbe, tragikomikus, néha túlélhetetlen leleplesekbe. Elémultam! Mi mindenre képes, mennyire átléhető egy novella. A hamis játéknak, kis és nagy áruaisoknak, a kiszolgáltatottságnak, félelemnek, szorogásnak, a boldog és bepisokódott szerelmeknek és újra és újra hazugáságnak, az életformái csoportonót romlottságnak micsoda kavalkádját újra — szinte a börtönök — éreztetem.

A figurák viselkedése, hangzordozása, váratlan kitörése, feszült halgatása, megannyi remek szerepel ígért. Néhány oldal és megismerem őket. Ekkor döntöttem el, hogy egy-egy novellát — melyek legjobban izgattak — megpróbólok színházba formálni. Hamar beletukim! Szerettem, jeleneteket, helyszíneket bontottam — de nem hagyták magukat. Így maradt végül a novella és a színészet, mindkettő a maga erejével és így tartja a színpadi játékok mellett magát rendületlenül egy miniatűr dráma a sok közül: a Szígiortot. Az elhatározásom a játékokat az egész szízielő közönségnek, böléselőzői — tanyáról burnizó parasztnékné, medikusoktól munkásokig, matrözblözös, kiprúrt arcú gimnazistáktól — Párizsba, Londonba, Buenos Airesbe „szakadt” bonfittársainkig. A versnek, drámarészleteknek, daloknak mindenhol más másfajta nézők, inkább szöveg élveztek. Az elnök főlére csupán kísérletképpen előjásztott Szígiortot azonban mindenütt feszült figyelem kísérte.

•

A Nételen levelek hőse tehetséges fiatal kutató. Pályája váratlanul örísít lendül, egy fontos intézet élre nevezik ki. Kísérleteket, embereket, sorsokat bíznak rá és ezzel együtt

az első pillanatban szembeállítja magát gúncoskodókkal, alatomosokkáll, sérítettekkel: irigyeivel.

Tíz — szerepekben gazdag — felhőtlen év áll megöttem, mikor szinte egyidőben találkoztam névtelen levelekkel a színpadon és az életben. Valahogy sorsom azonosága is szoróra fűzte kapcsolatotam a fiatal tudóssal. A rólam is felröppönő sok bemocskoló pletykára csak kapkodtam a fejemet. Öreg szíszbarátom egy előadás után, mikor gyanakodva léptem be a Feszébe, ezt kurjantotta felem: „Apuskám! Dönteltem! Egyszerre vagotti ponon az élet meg ez a szerep!”

A harmadik Ádám igazából nem Ádámnak született. Ilés Endre Miklósnak keresztelték. En kértém, én kaptam a nevét és így kezdetem melőten a „paradicsomból küzőzhöz”, napjaink Adámjának hétköznapjait ütözötél: a megbarcolni, eszénként a színpadban, majd a televízióban, még később a rádióban. Ha azt mondtam, agódtam Szűcs Ádámért, úgy most azt is be kell vallanom, hogy ezt a Miklóst-Ádámot irgyletem. Mindenét! A lehetősegéért, a bátorságáért, a keménységéért, a vakmerőségéért.

A színezet talán egyik legnagyobb, lepscődalatosabb adományá az „Ádámindulat”. Egy röpke estére a színpadon olyan szabadok letünk, képzelőtünk olyan magasra szárnyaltunk, olyan világosan láthatunk mindent, olyan bátran dönthetünk legnagyobb kérdésekben is, ahogy az életben soha. Mámorító érzés! Igaz, hogy a mártosr estékhez fejfájások, fejfájások is tartoznak. Sokszor holgytáram én is bemutatók után, hegyem nem találva, kígye, gyűlölvé a hazug csodákat, az ajándékbakapott életeket.

•

Hízsek az első talán, az első találkozás megéreseiben. Ez emberre, városra, tájra is érvényes. A szerepekkel is kicsit hasonló a helyzet. Egy főt találkozás alkalmával is azonnal érezhető valami nehezen megfogal-

A Spanyol Izabella nem történelmi dráma! Most és itt történik, körülöttünk és velünk. A spanyol udvar remekbeszabott figurái, nagyon is emberi uralkodók, hazasznók, talpnyók, főispáni nemzeti értékelemmel viaskodók, nem a múlttal és a jövővel, hanem egymással, magukkal, a pillanattal. Feloldódtak a görög! Így éreztem, olyan titkokat fedtek fel — magunkról is —, amelyek a történelme nem ismer, és ezeknek a megmutatására kizárólag mi vagyunk hivatottak.

Izabella valódi meghatottságú, felszokadó fájdalmú, egy kegyetlenül ironikus, féltékeny, fordánatos tessz neveltségű. Két ember — a koporó mellett a csód szélen, elvesztve egymást, kopottan, fáradtan, kiegészve. A végzetes játék véget ért. Nem maradt bennük semmi királyi, semmi magasozós, semmi történelmi.

A Spanyol Izabella a Madách Színház utóbbi éveinek egyik legörbőbb sikere. Zsófolt nézőterek, szabálytalanos pót-pótözések előtt játszottuk és így lette el a színház „píhenni” biztonságba helyezve az királyi aranyozott várkaput, a trónszékeket, a bírói terleplőt és a majd kétszáznyi díszes uralkodói ruhatárát. Ki tudja, látjuk-e még egymást? Pedig Ferdinándtól is úgy búcsúzám, mint sok szerepemtől. Nem hagytam magát teljesen kiármerni. Sok titka maradt még!

•

Ilés Endre színháza! Úgy érzem, ez nem kizárólag tizenhét színpadi játékok jelent. Ilés Endre színháza: „a színház”, mindenütt a világban!

Közhely, engem mégis mindig lenyűgöz, hogy nincs téma, amelyről ne lehetne bő megkérdező. Válaszbanm egyfajta van a mélt, legelő, jóvő. Egy del-szetekkel, különleges világ nevét ugyanolyan természetességgel tudja, mint mondjuk a sziklák közretergetéi vagy egy meg névtelen szegédzésnévét.

Kosztyólányról írja Ilés Endre: „Érdeklik a színészek, igaztja a játék antomójája. Aprókés és figyelmes. Azután hirtelen a mélybe vág, ideéseket és szerveket tár fel... A színhár halhatatlanságában hitt, úgy „írt róla”.

Drámái, krétarajzai a színházi múltból, mint vitáink, nem lankadó figyelem, lelkisítő lelkedésé, néha kíméletlenül pontos diagnózis, batorító levelei, a legjobb pillanatokban érkező „segédkönyv”-esomagosk, újabb fontos adatközlő — Hamletről, Il. Jánosról, Peer Gyntéről, Luciferről, Jágoról és a többiekről — azt mondták velem, hogy a Kosztyólányról írt sorok Ilés Endrét is jellemelzettek.

Nem állítom, hogy könnyű eligazodni a színház zsezugos — épületek, lelleket egyaránt átszővő — labirintusrendszerében. Még egy tizenhétpróbás szerzőnek sem. Ilés Endrét is láttam már hangzudni, próbán felszisszeni, munkatársi viszonyt végérvényesen lezárni, hideg udvariasságú hallgatni, de sosem láttam másnak lenni! Sosem láttam szerepet játszani! Természetességgel tekintetük közönséek az előadást, sosem győzte eléggé hanglyuszozni — sokszemközt is —, hogy ami létrejött, azt a színház hozta létre, színészek, az írő, rendező, tervezők együtt. A színház!

Diplomácia! — mondhatnánk. Diplomácia? Igen, lehet, de inkább szeretet, meg tapintat. Elismerés és figyelem. És ami a legfontosabb: érzék. Színházi érzék! Amivel mindkét el lehet érni, a néha túlerőzékeny, néha hisztikusok, bohóbból előléptető csimlók, gyanakók, kéknyelvű sérthetés várdmáré, és még így ügyér mindenre képes, minden vállló furkafigurák.

Mondatok, gondolatok, ízek, hangulatok messzire kísérték az embert. Bajkálnak, el-tűnőnek és váratlanul élénk toppannak Ilés Endre játékaiból néhány színházi hozza, ma-konként énrthetés várdmáré, és még így ügyér mindenre képes, minden vállló furkafigurák.

„Felnőttek vagyunk, nekünk már nem adott meg a kegyelem, mint az ártatlanoknak. Minden tennünkért vállalni kell a felelősséget, semmi aló nincs feloldozás!”

Ilés Endre Nételen levelek című darabjában Bevece Ilona, Huszár Péter

magzatú sugárzás, amely érdekesség, izgalmas, vonzóvá tehet egy embert, egy szerepet.

Az olvasópróba első találkozás alkalmával egy sugárzó fickót ismertem meg aragoniai Ferdinándban. Vonzóztam tartottam, gyorának, szellemesnek. Örömmel vágtam neki, hogy te-ülő talaj felelőretem ezt a frissen rím bitz sorozat. A próbák ballázosai alkalmával sorra újabb és újabb erények bukkantak elő, amelyek mind segítettek Ferdinándot egyre felebb. Sok mindennel tisztába lettem, néha már úgy éreztem, kiismertem, megfogtam és a markomban tartom. Aztán megint elvesztetem. Kicsúszott a kezemből. A történelem hátsósága miatt nem segítők, inkább gúzbak kótt. Az impozáns, korabeli ruhák élcsérkek, gyürük, uralkodójelvények is csak utamban voltak. Feleslegesnek éreztem magamat.

Azán eljött végre egy váru várt delélot, amelyen megvilágosodott számomra valami.